

Розділ 2

РЕГІОНАЛЬНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК338.432(477.87)-047.44

Газуда Л.М., Газуда М.В.

ТЕНДЕНЦІЇ ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В РЕГІОНІ: АНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено порівняльний аналіз сучасного стану виробництва сільськогосподарської продукції в Закарпатській області. Проаналізовано наявність площ сільськогосподарських угідь, в тому числі ріллі, посівні площі, урожайність сільськогосподарських культур та середньорічне виробництво основних видів сільськогосподарської продукції регіону за період 1990-2010 рр.

Ключові слова: середньорічне виробництво сільськогосподарської продукції, сільськогосподарські угіддя, рілля, посівні площі, урожайність культур.

ВСТУП

Активізація залучення України до глобальних світогосподарських процесів вимагає посилення уваги щодо перспектив розвитку аграрного виробництва з метою розширення можливостей забезпечення власної продовольчої безпеки.

Необхідність посилення ролі національного сільського господарства у забезпеченні продовольчої безпеки була чітко окреслена на конференції ФАО в Нідерландах (1999 р.), яка прийняла Концепцію багатofункціональності сільського господарства [1, с. 213]. У цій Концепції забезпечення сільськогосподарською продукцією пов'язувалось з підвищенням ролі й розвитком сільських регіонів, що неможливе без стійкого сільського господарства.

Сільське господарство України є однією з найважливіших галузей економіки, де забезпечується 8,2% валової доданої вартості, зайнято понад 3 млн. населення, використовується основних засобів вартістю понад 100 млрд. грн., функціонують майже 56,5 тис. господарюючих суб'єктів, що використовують 21,6 млн. га сільськогосподарських угідь (2010 р.). Вироблена в сільському господарстві 1 гривня продукції дає змогу одержувати понад 12 грн. продукції в інших галузях [6, с. 4].

Дослідженню проблем та перспектив забезпечення продукцією сільськогосподарського виробництва країни та її регіонів присвячено наукові праці українських вчених. Серед них В. К. Збарський, М. А. Лендел, Ю. О. Лупенко, В. І. Мацибора, В. Я. Месель-Веселяк, А. А. Чалий та інші. Однак проблеми виробництва сільськогосподарської продукції, зокрема на регіональному рівні потребують подальших досліджень.

Метою наукової статті є розгляд аналітичних засад виробництва сільськогосподарської продукції на регіональному рівні.

У роботі використано аналітичні методи дослідження, зокрема узагальнення, методи статистичного аналізу.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сільськогосподарське виробництво забезпечує потреби населення передусім в продуктах харчування. Основою ведення сільського господарства є земельні ресурси, передусім сільськогосподарські угіддя та рілля. Закарпатська область характеризується низьким рівнем забезпеченості земель придатних для ведення сільського господарства, в тому числі найменша по країні площа орних земель. Ступінь освоєності території і ступінь розораності є також найнижчими і становить відповідно 35,4 та 15,7%, при 60,4 та 51,2% по Україні [5, с. 106]. Наявність ріллі у складі сільгоспугідь, в тому числі в розрахунку на одну особу характеризує табл. 1.

© Газуда Леся Михайлівна, к.е.н., доцент, кафедра економіки, менеджменту та маркетингу ДВНЗ „Ужгородський національний університет”

Газуда Михайло Васильович, к.е.н., доцент, кафедра економіки менеджменту та маркетингу ДВНЗ „Ужгородський національний університет”, e-mail: mishagazuda@gmail.com

Таблиця 1 Загальна площа сільськогосподарських угідь, в тому числі ріллі, в цілому та в розрахунку на одну особу в Україні та Закарпатті*

(на кінець року, тис. га)

Україна та Закарпатська область	1990	2005	2009	2010	2010, % до:	
					1990	2009
Україна сільгоспугідь, всього	41374,4	37039,4	36554,8	36487,9	88,2	99,8
в т.ч. ріллі	33407,1	30883,1	30930,3	30932,1	92,6	100,0
Чисельність постійного населення, тис. осіб	51838,5	46929,5	45782,6	45598,2	88,0	99,6
Припадає на одну особу, га						
сільгоспугідь	0,80	0,79	0,80	0,80	100,0	100,0
в т.ч. ріллі	0,64	0,66	0,68	0,68	106,3	100,0
Закарпатська область,						
сільгоспугідь, всього	414,7	413,8	406,5	405,5	98,7	99,8
в т.ч. ріллі	188,3	196,9	194,6	194,1	103,1	99,7
Чисельність постійного населення, тис. осіб	1258,1	1245,4	1244,8	1244,5	98,9	99,9
Припадає на одну особу, га						
сільгоспугідь	0,33	0,33	0,33	0,33	100,0	100,0
в т.ч. ріллі	0,15	0,16	0,16	0,16	106,7	100,0
Закарпатська область, % до України						
сільгоспугідь, всього	1,0	1,1	1,1	1,1	x	x
в т.ч. ріллі	0,6	0,6	0,6	0,6	x	x
Чисельність постійного населення, тис. осіб	2,4	2,6	2,7	2,7	x	x

*Джерело: [3, с. 230, 231; 4, с. 338; 5, с. 107, 325]

Як в Україні, так і Закарпатській області, *по-перше*, характерна спадна тенденція щодо загальної площі сільськогосподарських угідь. При цьому відмічено поступове посилення розораності ґрунтів (табл. 1). *По-друге*, загрозу національній економічній безпеці в Україні представляє зменшення чисельності населення в аналізованих роках. В Закарпатській області в 2010 р. проявилась незначна тенденція до зменшення кількості населення.

По-третє, низький рівень забезпечення регіону стосовно сільгоспугідь і ріллі, передусім у розрахунку на одну особу. Порівняльний аналіз свідчить, що в Закарпатській області за 20-річний період тенденція

не змінилася – на одну особу припадало сільгоспугідь 0,33 га, в тому числі 0,16 га ріллі, тобто відповідно у 2,4 та 4,9 рази менше ніж в середньому по Україні.

По-четверте, багатократний розрив у забезпеченості сільгоспугіддями та ріллею у розрахунку на 1 особу в регіоні порівняно з аналогічними середньоукраїнськими показниками приводить до висновку, що Закарпатська область не може в достатній мірі забезпечити власні продовольчі потреби.

За два останніх роки практично стабілізувалися показники кількості виробників сільськогосподарської продукції (табл. 2).

Таблиця 2 Кількість виробників сільськогосподарської продукції в Закарпатській області*

Виробники сільськогосподарської продукції	1991	1996	2001	2006	2009	2010	2011
Сільськогосподарські підприємства, од.	444	1463	1803	1621	1807	1771	1756
з них фермерські господарства	-	1054	1459	1447	1652	1616	1606
Господарства населення, тис.	258,9	298,7	294,9	295,8	238,2	244,4	244,4
Власники землі в колективних та індивідуальних садах і городах, тис. осіб	25,8	65,5	66,9	63,8	55,1	54,5	53,7

*Джерело: [5, с. 104]

Згідно даних табл. 2 станом на 1 січня 2011 р. в області функціонувало 1756 сільськогосподарських підприємств, в тому числі 1606 фермерських господарств. За період 2009-2010 рр., так звані кризові, на 5 од. зменшилася кількість реформованих сільськогосподарських утворень та 46 фермерських господарств. Практично стабільною є кількість господарств населення. Слід додати, що не справдилися прогнози владних і управлінських структур щодо можливості зростання в перспективі

фермерських утворень в процесі поглибленого реформування в аграрній сфері області. Очевидно, наслідком такої ситуації є послаблена увага держави щодо розгортання фермерського господарювання в регіонах.

На виробництво сільськогосподарської продукції істотно впливають розміри посівних площ, в тому числі кормових культур, у загальній площі сільськогосподарських угідь (табл. 3).

Таблиця 3 Посівні площі сільськогосподарських культур, у тому числі кормових, в усіх категоріях господарств України та Закарпатської області

(тис. га)

Показники	Україна			Закарпатська область			Закарпаття, % до України	
	1990	2010	2010, % до 1990	1990	2010	2010, % до 1990	1990	2010
Площа сільськогосподарських угідь	41374	41576	100,5	415	406	97,8	1,0	1,0
в тому числі, посівні площі	32406	26952	83,2	196	185	94,4	0,6	0,7
з них кормових культур	11999	2599	21,7	100	52	52,0	0,83	2,0
% до сільськогосподарських угідь								
посівних площ	78,3	64,8	х	47,2	45,6	х	х	х
з них кормових культур	29,0	6,2	х	24,1	12,8	х	х	х

*Розраховано за джерелами: [4, с. 153; 5, с. 108]

У 2010 р. порівняно з 1990 р. (табл. 3) посівні площі в Україні зменшились на 16,8%, в тому числі й кормових культур у 4,6 рази (з майже 12,0 до 2,6 млн. га). В Закарпатській області зменшення посівних площ незначне, проте площі кормових культур зменшились на 48,0%. Враховуючи, що частка населення регіону становила 2,4% у 1990 р. та 2,7% у 2009 р., а посівних площ відповідно 0,6 та 0,7%, в тому числі кормових культур 0,8 та 2,0%, можна констатувати, що регіональний рівень забезпечення сільськогосподарською продукцією за цими параметрами значно нижчий від середньоукраїнського.

Порівняльні показники засвідчують, що в структурі посівних площ у 1990 р. кормові культури займали 51%, а в 2010 р. лише 28%. Останнє суттєво знижує можливості нарощування виробництва тваринницької продукції в аграрному комплексі області, зокрема, отримання здешевленої продукції м'яса і молока в літньо-осінній період на природних і культурних пасовищах.

До того ж, зниження кормового клину не сприяє нарощуванню поголів'я худоби в області: станом на 1 січня 2011 р. порівняно з 1990 р. у господарствах усіх категорій на 209 тис. голів знизилася поголів'я великої рогатої худоби (на 59,4 %) і на 57,4 тис. голів свиней (на 16,7%).

Оскільки головним засобом виробництва в сільському господарстві є не вся земля, а лише її продукуюча частина – ґрунтовий покрив, то саме родючість ґрунтів відіграє особливу роль у сільськогосподарському виробництві й визначає ключове соціально-економічне значення та місце землі серед інших природних ресурсів. Родючість ґрунтів виявляється в кінцевих результатах забезпечення продовольчою продукцією. Джерелом родючості виступають у складному переплетінні біологічні, агро- та лісотехнічні, організаційно-господарські та економічні фактори, різноманітні за своєю природою і неоднакові за характером і ступенем впливу на урожай сільськогосподарських культур (табл. 4).

Таблиця 4 Урожайність основних сільськогосподарських культур у господарствах усіх категорій Закарпатської області*

Сільськогосподарські культури	1995	2005	2009	2010	2010, % до:	
					1995	2009
Зернові культури	29,9	37,0	36,3	32,8	109,7	90,3
пшениця						
озима	27,7	32,9	29,6	21,4	77,2	72,3
яра	15,7	26,8	25,6	18,2	115,9	71,1
жито озиме	22,9	30,2	29,3	22,5	98,3	79,8
ячмінь						
озимий	31,1	28,9	27,5	21,7	69,8	78,9
ярий	20,8	28,1	24,9	19,2	92,3	77,1
кукурудза на зерно	40,1	46,3	46,7	45,3	113,0	97,0
овес	18,3	23,1	19,2	17,5	95,6	91,1
зернобобові	16,4	18,8	17,6	15,5	94,5	88,1
Соняшник на зерно	11,4	11,2	12,4	11,1	97,4	89,5
Тютюн	7,9	-	-	-	-	-
Картопля	113,8	156,1	169,4	141,0	123,9	83,2
Овочі (без насінників)	126,1	174,2	186,2	186,9	148,2	100,4

*Розраховано за джерелом: [5, с. 118]

Аналіз показників табл. 4 свідчить про неоднозначні тенденції щодо 1990 та 2009 рр., оскільки у 2010 р. порівняно з 1990 р. із більшості сільськогосподарських культур, зокрема зернові, кукурудза на зерно, картопля і овочі відмічено підвищення урожайності, і навпаки, стосовно 2009 р. – тенденція негативна з усіх аналізованих культур,

окрім овочів, де відмічено незначне підвищення урожайності.

Доведено, що на зростання урожайності сільськогосподарських культур вагоме значення має науково-обґрунтоване внесення органічних та мінеральних добрив (табл. 5).

Таблиця 5 Внесення добрив під посіви сільськогосподарських культур у сільськогосподарських підприємствах Закарпатської області*

	1996	2000	2005	2008	2009	2010	2010, % до:	
							1996	2009
Мінеральні добрива								
Усього внесено, поживних речовин, тис. ц	35,6	14,1	19,7	19,8	16,6	15,2	42,7	91,5
Удобрена площа під урожай, тис. га	40,9	21,9	18,4	16,4	15,9	13,3	32,5	83,6
питома вага удобреної площі, %	39,0	35,5	67,0	69,4	61,8	70,1	179,7	113,4
Внесено у ґрунти поживних речовин на 1 га, кг								
посівної площі	34	23	72	84	59	107	314,7	181,3
удобреної площі	87	64	107	121	104	114	131,0	109,6
Органічні добрива								
Усього внесено, тис. т	489,3	110,5	18,0	12,5	9,6	8,1	1,7	84,4
Удобрена площа, тис. га	15,8	4,0	1,2	0,7	0,5	0,6	3,8	120,0
питома вага удобреної площі, %	15,0	6,5	6,7	3,0	2,1	3,1	20,7	147,6
Внесено на 1 га, т								
посівної площі	4,6	1,8	0,8	0,5	0,3	4,3	93,5	1433,3
удобреної площі	31,0	27,6	18,7	17,6	19,2	13,8	44,5	71,9

*Розраховано за джерелом: [5, с. 128]

У 2010 р. порівняно з 1996 р. питома частка удобреної площі мінеральними добривами становила 70,1%, а органічними – лише 3,1%. Мізерна кількість внесення органічних добрив під посіви сільськогосподарських культур у сільськогосподарських підприємствах повністю залежить від наявності поголів'я худоби. Згідно проведених розрахунків у 1990 р. сільськогосподарські підприємства області

утримували 62 голови ВРХ в розрахунку на 100 га сільгоспугідь, а в 2010 р. – лише 9 голів.

Проведене дослідження засвідчує, що середньорічне виробництво аграрної продукції у період 2006-2010 рр. значно перевершило попередні аналізовані періоди, в тому числі й базовий – 1991-1995 рр. Однак, сільськогосподарські підприємства внаслідок їх реформування відіграють дедалі меншу роль у продовольчому забезпеченні регіону (табл. 6).

Таблиця 6 Середньорічне виробництво основних видів сільськогосподарської продукції в Закарпатській області за 1991-2010 рр. за категоріями господарств¹

(тис. тонн)

Види продукції	Код КВЕД (групи, підкласи)	Періоди, роки				2006-2010, % до:		
		1991-1995 (базові)	1996-2000	2001-2005	2006-2010	1991-1995 (базові)	1996-2000	2001-2005
<i>Господарства усіх категорій</i>								
Рослинництво	01.1							
Зерно ²	01.11.0	229,4	196,3	285,5	293,0	127,7	149,3	102,6
Картопля	01.11.0	293,9	387,2	527,0	568,2	193,3	146,7	107,8
Овочі ³	01.12.0	110,8	109,2	204,5	238,2	215,0	218,1	116,5
Плоди та ягоди	01.13.0	143,7	113,8	101,8	80,3	55,9	70,6	78,9
Тваринництво	01.2							
М'ясо ⁴	15.11.0	54,3	46,3	45,1	48,8	90,0	105,4	108,2
Молоко	15.51.0	352,5	358,7	397,7	392,5	111,3	1209,4	98,7
Яйця, млн. штук	01.24.0	238,6	250,2	285,7	297,7	124,8	119,0	104,2

Сільськогосподарські підприємства								
Рослинництво	01.1							
Зерно ²	01.11.0	164,8	89,8	79,6	60,0	36,4	66,8	75,4
Картопля	01.11.0	38,3	4,7	13,2	9,2	24,0	195,7	69,7
Овочі ³	01.12.0	29,8	5,2	6,1	4,5	15,1	86,5	73,8
Плоди та ягоди	01.13.0	33,8	11,2	11,0	3,9	11,5	34,8	35,5
Тваринництво	01.2							
М'ясо ⁴	15.11.0	16,2	3,8	1,6	2,5	15,4	65,8	156,3
Молоко	15.51.0	91,4	23,8	9,9	6,4	7,0	26,9	64,6
Яйця, млн. штук	01.24.0	40,6	30,7	0,8	3,5	8,6	11,4	437,5
Господарства населення								
Рослинництво	01.1							
Зерно ²	01.11.0	64,6	106,5	205,9	232,7	360,2	218,5	113,0
Картопля	01.11.0	255,6	382,5	513,8	559,0	218,7	146,1	108,8
Овочі ³	01.12.0	81,0	104,0	198,4	233,7	288,5	224,7	117,8
Плоди та ягоди	01.13.0	109,9	102,6	90,8	76,4	69,5	74,5	84,1
Тваринництво	01.2							
М'ясо ⁴	15.11.0	38,1	42,5	43,5	46,4	121,8	109,2	106,7
Молоко	15.51.0	261,1	334,9	387,8	386,1	147,9	115,3	99,6
Яйця, млн. штук	01.24.0	198,0	219,5	284,9	294,4	148,7	134,1	103,3
Господарства населення, % до господарств усіх категорій								
Рослинництво	01.1							
Зерно ²	01.11.0	28,2	54,2	72,1	79,4	x	x	x
Картопля	01.11.0	87,0	98,8	97,5	98,4	x	x	x
Овочі ³	01.12.0	73,1	95,2	87,0	98,1	x	x	x
Плоди та ягоди	01.13.0	76,5	90,1	89,2	95,1	x	x	x
Тваринництво	01.2							
М'ясо ⁴	15.11.0	70,2	91,8	96,4	95,0	x	x	x
Молоко	15.51.0	74,1	93,4	97,5	98,4	x	x	x
Яйця, млн. штук	01.24.0	83,0	87,7	99,7	98,9	x	x	x

¹Розраховано за джерелами: [1, с. 74; 5, с. 110-111, 131, 123, 126]

²Зернові та зернобобові культури (включаючи кукурудзу)

³Овочі (без насінників)

⁴М'ясо (в забійній вазі)

Домінуючу роль у виробництві сільськогосподарської продукції почали відігравати господарства населення, крім виробництва зернових і зернобобових культур. Так, середньорічне виробництво в господарствах населення за 2006-2010 рр. такої продукції, як картопля, овочі, плоди та ягоди, молока та яєць – становило 95-98% їх загального виробництва. Отже, виробничий потенціал аналізованих видів сільськогосподарської продукції має тенденцію до розширеного відтворення, що позитивно впливає на забезпечення населення регіону продукцією сільського господарства.

ВИСНОВКИ

Ключовою метою подальшого відродження сільського господарств в області має стати зупинення спаду агропромислового виробництва, досягнення науково-обґрунтованих норм споживання продуктів харчування в розрахунку на особу, удосконалення реформування в аграрній сфері, стабілізація економічних та фінансових умов для здійснення відтворювального процесу в усіх галузях

продовольчого комплексу, створення економічного механізму функціонування господарств різних форм власності і господарювання.

Для того, щоб подолати еколого-економічну кризу в землекористуванні й стати на шлях сталого землегосподарювання, необхідно перейти до формування екологорівноважених агро- та лісоландшафтів, а також водних ресурсів у всіх природних зонах і типах підприємств з обов'язковим додержанням екологічних вимог, обмежень і стандартів, а це потребує глибокої науково-обґрунтованої реконструкції землекористування, яке повинно відрізнитись від традиційного системністю, екологічністю, поліваріантністю й соціально-економічною вмотивованістю з метою забезпечення продовольчої безпеки країни та її регіонів.

Отже, проблема виробництва і забезпечення населення сільськогосподарською продукцією має багатоплановий характер, тому її доцільно розглядати у взаємозв'язку і взаємообумовленості з провідними видами економічної діяльності в аграрній сфері як на національному, так і регіональному рівнях, які безпосередньо стосуються досліджуваної проблеми.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Економіка аграрного сектору : [навч. посіб.] / В. К. Збарський, М. А. Лендел, В. І. Мацібора, А. А. Чалий; за ред. чл.-кор. УААН, професора М. А. Лендела. – К. : НУБіП України, 2009. – 410 с.
2. Мікловда В. П. Агропромислове виробництво регіону в умовах ринкових трансформацій / В. П. Мікловда, М. В. Газуда. – Ужгород : Ліра, 2008. – 224 с.
3. Статистичний збірник „Сільське господарство України” за 2010 рік / Державна служба України; за ред. Ю. М. Остапчука. – К., – 2011. – 384 с.
4. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державна служба України; за ред. О. Г. Осауленка. – К. : ТОВ "Август Трейд", 2011. – 559 с.
5. Статистичний щорічник Закарпаття за 2010 / Головне управління статистики у Закарпатській області; за ред. Г. Д. Гриник. – Ужгород, 2011. – 543 с.
6. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ "ІАЕ", 2012. – 182 с.

Одержано 23.05.2012р.